

13. ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ І ЙОГО ЧИННИКИ

1. Економічне зростання: суть, типи, фактори, значення.
2. Теорії і моделі економічного зростання.
3. Циклічність економічного розвитку.

1. Економічне зростання: суть, типи, фактори, значення

Економічне зростання є надзвичайно складним явищем. Відомий американський історик економічної думки Б. Селігмен зазначав, що задовільна теорія економічного зростання повинна враховувати природні ресурси, політичні інститути, законодавство, а також багато психологічних і соціальних факторів. Розробка такої всеохоплюючої теорії, на думку вченого, – майже нездійсненне завдання. Відомі економісти, автори теорій економічного зростання, ясна річ, не претендували на створення всеохоплюючої та універсальної теорії, не робили спроб “обійняти неосяжне”. Тому кожна теорія або модель мають відповідні припущення та абстракції, які дозволяють виділити і вивчити найбільш суттєві фактори економічного зростання.

У теоретичному і практичному аспектах поняття “**економічне зростання**” тісно пов’язане з терміном “розширене відтворення”, але за своїм змістом – це не тотожні економічні категорії. Так, розширене відтворення охоплює процеси як на макrorівні (національна, світова економіка), так і на мікрорівні (галузь, підприємство). **Економічне зростання характеризує стратегічні цілі руху економіки в основному на макrorівні (національному чи світовому)**. На перший план висувається проблема кількісного та якісного розвитку

національної економіки. Сам механізм економічного зростання, як правило, у західній економічній літературі розглядається незалежно від існуючих соціально-економічних відносин у тій чи іншій країні (економічній системі).

Сутність поняття “**економічне зростання**” можна визначити як **кількісне збільшення та якісне вдосконалення за відповідний період результатів виробництва (товарів, послуг) та його основних факторів**. У західній літературі під цим терміном прийнято розуміти збільшення обсягів товарів і послуг, створених за даний період.

Головною метою економічного зростання є збільшення обсягів економічних благ, що сприяє поліпшенню життя населення, створенню стабільної сприятливої соціально-політичної ситуації в країні, підвищенню її міжнародного авторитету. Термін “зростання” є близьким до поняття “розвиток”, але останнє ширше за змістом. **Економічний розвиток – це процес переходу країни від одного етапу економіки до іншого, більш досконалого, тобто якісно нового на основі відповідних структурних та інституціональних зрушень**. Комплексно це виявляється в якісному вдосконаленні всієї економічної системи.

Виокремлюють два основних типи економічного зростання: екстенсивний та інтенсивний.

Екстенсивний тип економічного зростання забезпечується за рахунок кількісного збільшення обсягів функціонуючих факторів виробництва і практично за збереження незмінними їх попередніх техніко-технологічних параметрів.

Інтенсивний тип економічного зростання характеризується розширенням виробництва на основі якісного поліпшення всіх факторів, тобто раціонального використання всього виробничого потенціалу.

Як відхилення від закономірного процесу економічного розвитку в окремі періоди для ряду країн може мати (і має) місце регресивний тип зростання, для якого характерне тривале зниження обсягів суспільного виробництва. Таке явище спостерігалось протягом 90-х рр. у всіх країнах СНД, зокрема в Україні, що в літературі отримало назву трансформаційного спаду.

Щодо основних типів економічного зростання, то на практиці вони не існують в абсолютних формах. У реальному житті вони проявляються або як переважно екстенсивний, або інтенсивний тип економічного зростання.

Нині в розвинутих країнах переважає інтенсивний шлях економічного розвитку. Чим раціональніше функціонує процес відтворення, тим вище ефективність суспільного виробництва. Ефективність вимірюється динамікою таких макроекономічних вартісних показників як ВНП, ВВП, НД до загальних витрат, тобто ефективність суспільного виробництва на рівні країни – це співвідношення:

$$\frac{\text{Результати виробництва}}{\text{Сукупні витрати}}$$

Воно засвідчує, з якими витратами отримано той чи інший обсяг відповідного макроекономічного показника.

Рушійні сили економічного зростання (прогресу). Суспільне виробництво перебуває в постійному русі, але він відбувається не просто по замкненому колу, а по висхідній лінії, хоча й не завжди рівномірно.

Джерелом економічного прогресу, як і кожного іншого динамічного піднесення, є **суперечності**. Тобто економічний розвиток має діалектичний характер, тому відсутність внутрішніх суперечностей рівнозначна призупиненню розвитку явища чи процесу, припиненню самого життя. Адже насправді існують – це значить перебувати в процесі руху. У такому аспекті рух становить єдність внутрішніх суперечностей. Співіснування двох взаємно суперечливих сторін, їх боротьба є сутністю діалектичного розвитку. Відтворюваність тожності сторін діалектичних суперечностей робить будь-яку систему чи процес саморухливим організмом.

Загальною основою і рушійною силою розвитку виробництва є його суперечлива взаємодія зі споживанням.

Політико-економічний аналіз змісту рушійних сил економічного зростання (прогресу) передбачає врахування не лише дії базисних економічних категорій (внутрішніх суперечностей, потреб, інтересів тощо), але й функціонування надбудови держави, політичних, ідеологічних, правових, культурно-духовних та інших відносин і відповідних інституцій: політичних партій (рухів), релігійних концепцій тощо. Таким чином, **економічне зростання виступає завжди як результат дії економічних і неекономічних факторів**. До останніх належать географічно-кліматичні, національно-демографічні, військово-політичні, культурні, інституціональні тощо. Вплив кожного з факторів може бути різним (як позитивним, так і негативним), але не правомірно абстрагуватись від них, а тим більше від їх сукупності.

У загальному вигляді структуру названих факторів можна проілюструвати за допомогою схеми.

Загальні риси економічного зростання, які притаманні різним періодам (етапам) розвитку суспільства, завжди виступають у конкретних історичних формах, що відповідають якісним характеристикам факторів і результатам виробництва на даному конкретному історичному відрізку часу.

На сучасному етапі перед кожною країною постає необхідність розв'язання таких проблем економічного зростання:

- визначення тенденцій і ресурсів (факторів) зростання;
- забезпечення усталеності економічного зростання в довгостроковій перспективі;
- вимірювання конкретної результативності дії факторів економічного розвитку;
- визначення темпів і строків для встановлення найпрогресивнішої структури народного господарства;
- окреслення соціально-економічних наслідків для країни з вибором тієї чи іншої моделі технологічного розвитку.

Нагромадження та його норма. Визначальну роль в обумовленості (детермінації) як типів, так і темпів економічного зростання відіграє процес нагромадження капіталу, під час якого відбуваються суттєві зміни в структурі капіталу, пов'язані з науково-технічним прогресом.

Норма нагромадження (процент) характеризує відношення частки чистого доходу (прибутку), яку господарюючий суб'єкт (підприємець, фермер, держава) спрямовує на розвиток виробництва або будь-якої власної справи, до загальної суми отриманого ним прибутку (доходу). На макроекономічному рівні норма нагромадження – це відношення фонду чистого нагромадження (тобто інвестицій, що йдуть на розширення виробництва) до загального обсягу національного доходу, створеного за відповідний період.

Марксистська політекономія розглядає нагромадження як перетворення частки додаткової вартості в капітал, тобто як процес капіталізації додаткової вартості. За К. Марксом, норма нагромадження – це відношення фонду нагромадження до національного доходу (процент).

Інвестиції та їх ефективність. Процес нагромадження капіталу органічно пов'язаний з процесами заощадження та інвестування. Останні здійснюються як юридичними, так і фізичними особами з різних причин, незалежних одна від одної.

Заощадження роблять окремі особи, домашні господарства (сім'ї) з різними намірами: бажання зібрати певну суму для майбутніх витрат (купити будинок, автомобіль та ін.); прагнення забезпечити певний статок для дітей; жадання влади, яка дає велике багатство; заощадження “на чорний день” тощо. Але якими б не були мотиви різних осіб, що спонукають їх здійснювати заощадження, часто вони, як зазначає П. Самуельсон, мало пов'язані з можливостями інвестування, тобто “чистим капіталоутворенням”.

Інвестиції – це сукупність витрат, що реалізуються у формі довгострокових вкладень капіталу в різні галузі та сфери економіки. Головною метою інвестування є одержання в перспективі більшого підприємницького доходу, прибутку, процента, ренти. Чисте інвестування має місце лише тоді, коли створюється новий реальний капітал. Це переважно характерно для промислових, будівельних і торговельних підприємств.

Виокремлюють **фінансові та реальні інвестиції**.

Фінансові інвестиції в основному становлять вкладення в цінні папери (акції, облігації та ін.), що випускаються приватними

компаніями або державою. Ці інвестиції частково спрямовуються на збільшення реального капіталу, а значна частина залишається непродуктивним вкладенням капіталу.

Вкладення в основний капітал і на приріст матеріально-виробничих запасів називають реальними інвестиціями. Однак за сучасних умов зі збільшенням обсягу матеріально-речових елементів основного капіталу швидко зростають вкладення в розвиток інтелектуального потенціалу (науку, освіту, підготовку кадрів, охорону здоров'я тощо), який стає дедалі активнішим елементом виробництва. Тому ці витрати за своєю суттю є продуктивними. Більше того, у країнах з розвинутою економікою такі витрати випереджають за темпами зростання вкладення в основний капітал.

Ефективність нагромадження характеризується коефіцієнтом приросту капіталомісткості, який розраховується як відношення валових інвестицій в основний капітал до приросту валового національного продукту за відповідний (той самий) період у незмінних (базових) цінах.

У загальному (концентрованому) вигляді роль інвестицій виявляється в темпах і масштабах економічного зростання, яке вимірюється двома способами:

- як збільшення реального виробництва ВВП чи національного доходу;
- як приріст того й іншого на душу населення. В аналітичній практиці – це розрахунки річних темпів їх зростання в процентах.

Важливо розрізняти **потенційні та фактичні темпи зростання**.

Потенційні – це ті, яких суспільство може досягти на межі своїх виробничих можливостей, тобто коли воно реалізує принцип “мінімум витрат – максимум виробництва”.

Фактичні темпи зростання можуть бути нижчими за можливі (потенційні) через недовикористання наявних виробничих факторів, особливо з причин прийняття помилкових управлінських рішень.

Вплив НТР на економічний розвиток. До основних факторів економічного зростання належать:

- капітал,
- земля (зокрема природні ресурси),
- праця (функція трудових ресурсів),
- підприємницькі здібності.

В основі сучасного типу економічного зростання лежить поглиблення науково-технічної революції.

Нова якість економічного розвитку тісно пов'язана зі зміною його напрямку, що знаходить своє виявлення у посиленні соціальної спрямованості економічного зростання. Особливо це виявляється в зростанні ролі людини у виробничому процесі, що є першою характерною рисою нової якості економічного розвитку.

Сучасна НТР – складне, багатопланове явище. В узагальненому вигляді можна виділити *три важливих складових*, які органічно пов'язані:

- *глибинний процес інтеграції науки і виробництва*, для якого характерне перетворення виробництва економічних благ на специфічний “технологічний цех науки”;

- *принципові зміни в підготовці кадрів*. Нова техніка і новітні технології потребують нового працівника: найосвіченішого, кваліфікованого, високодисциплінованого, який гнучко пристосовується до техніко-технологічних нововведень;

- *кардинальні зміни в організації виробництва, праці та системі управління цими процесами*; виробництво переходить на нову техніко-технологічну основу – комп'ютерну технологію.

НТР охоплює всі сфери і напрями діяльності людини, що свідчить про її універсальний, загальний характер. Усе це має принципове значення для динаміки, масштабів, якості економічного розвитку суспільства, відповідно активізує пошук економістів різних шкіл і напрямів щодо подальшої наукової розробки теорій і моделей економічного зростання.

2. Теорії і моделі економічного зростання

Однофакторна модель зростання. В економічній літературі відома *модель Харрода-Домара*. У ній автори враховують як єдиний фактор економічного зростання лише капітал, тобто це однофакторна модель.

Ця модель базується на ряді припущень (абстракцій). Так, передбачається, що задіяні всі фактори виробництва, зберігається рівновага попиту і пропозиції та рівні їхніх приростів, залишаються постійними співвідношення між заощадженнями S та інвестиціями I . На практиці це далеко не так.

Модель Харрода-Домара слугує допоміжним інструментом у розв'язанні проблем економічного зростання в довгостроковому періоді, допомагає виявити характер взаємозв'язків у динаміці та проілюструвати їх.

Формула (рівняння) Харрода–Домара має такий вигляд:

$$G = S : C \text{ або } G : C = S,$$

де G – темп економічного зростання;

C – відношення капіталу до випуску продукції (національного доходу), тобто коефіцієнт капіталомісткості;

S – частка заощаджень у національному доході.

У наведеному вище рівнянні автори моделі виходять з того, що $S=I$; $G:C$ – частка чистих інвестицій у національному доході.

Таким чином, знаючи основні економічні параметри (національний капітал, національний дохід та їх співвідношення, розміри чистих заощаджень та інвестицій), можна прогнозувати приблизні темпи зростання економіки на перспективу. Проте реальні темпи можуть відрізнятись від розрахованого середнього показника, оскільки вони ще залежать від структури інвестицій, використання технічних досягнень, фази економічного циклу та інших змінних факторів, які впливають на економічну кон'юнктуру.

Модель виробничої функції. Економічне зростання може бути забезпечено за рахунок паралельних вкладень у різні фактори, що робить їх більш високопродуктивними. Так, раціональне співвідношення між працею і капіталом у разі їх зміни розраховується за допомогою виробничої функції, в основі якої – найкращий варіант граничної продуктивності кожного із залучених факторів. Це виражається такою формулою:

$$Q = f(L, K, N),$$

де Q – обсяг виготовленої продукції (національного доходу);

L – сукупні витрати праці;

K – вкладений капітал;

N – земельні ресурси.

Ця формула характеризує екстенсивний тип економічного зростання.

Інтенсивний тип зростання можна описати таким чином:

$$Q = \Delta Q : \Delta L \cdot L + \Delta Q : \Delta K \cdot K + \Delta Q : \Delta N \cdot N.$$

На основі виробничої функції американський економіст П. Дуглас і математик Х. Кобб побудували двофакторну модель зростання економіки, продемонстрували пряму залежність між обсягом (результатом) виробництва і величиною виробничих витрат.

Модель Кобба – Дугласа виражається такою формулою:

$$Q = f(L, K)$$

* Згідно з даною формулою при збільшенні затрат праці і капіталу на n % обсяг продукції (національного доходу) зростає також на n %.

Багатофакторні моделі зростання. У подальшому були запропоновані інші моделі, які враховували умови, що впливають на ступінь взаємозамінованості факторів та їх диференціацію, а також на економічне зростання прямо та опосередковано, тобто багатофакторні моделі (наприклад, розрахунки факторів економічного зростання американського економіста Е. Денісона).

Цілу низку моделей побудовано на обґрунтуванні рівняння попиту і пропозиції та на динамічному їх збалансуванні, де останнє визначається динамікою капітальних вкладень, які утворюють нові потужності та нові доходи. Сутність багатьох з цих моделей зводиться до того, що інвестиції мають передбачати динаміку споживчого попиту. Оскільки економічна рівновага за такої концепції дуже нестійка, то є необхідність у державному втручанні через фінансово-кредитну політику.

Важливо звернути увагу і на універсальну модель В.Леонтєва, яка дістала назву “витрати–випуск”, її автор проаналізував систему взаємозалежностей в економіці як єдиного цілого на основі таблиці міжгалузевого балансу. У таблиці взаємозв'язок між “витратами” (по стовпцях) і “випуском”, або виготовленою продукцією (по рядках), дозволяє з'ясувати, яку кількість однієї продукції потрібно використати для виробництва іншої.

Теоретична модель “витрати–випуск” стала основою для побудови міжгалузевої моделі економіки США, а також набула поширення в інших країнах, зокрема в колишньому СРСР. У 1973 р. за розробку методу “витрати–випуск” та його практичне застосування В.Леонтєву було присуджено Нобелівську премію з економіки.

Концепція нульового зростання. На початку 70-х рр. у західній літературі було висунуто концепцію нульового економічного зростання. Суть проблеми полягає в тому, що в повоєнні десятиліття істотно посилились негативні наслідки швидкого економічного зростання, оскільки воно значною мірою пов'язано із залученням і переробкою дедалі більшої кількості сировинних ресурсів. Сировина стає дефіцитнішою, а потреби в ній безперервно зростають. За існуючих тенденцій залучення природних ресурсів у виробництво людство незабаром дійде до межі, за якою йому загрожує глобальна катастрофа: виснаження природних ресурсів, екологічні катастрофи та погіршення якості життя в цілому. У зв'язку з цим потрібно свідомо обмежувати темпи економічного розвитку.

З прихильниками концепції нульового зростання важко погодитись. Адже саме динамічне економічне зростання виступає як

головна передумова пом'якшення суперечностей між зростаючими потребами та обмеженими ресурсами. Як уже зазначалося, НТР веде до суттєвих змін у факторах економічного зростання. Вона дозволяє отримати більше продукції з меншими витратами, зокрема, зменшуються витрати енергетичних і традиційних мінеральних ресурсів.

Показники економічного зростання. Найбільш концентровано і комплексно характеризує економічне зростання **показник продуктивності суспільної праці**, що визначається як відношення (у грошовій формі) випуску продукції (в масштабах країни – національного доходу) до затрат живої праці. Зворотний показник продуктивності праці – це трудомісткість праці. Він засвідчує, скільки необхідно суспільству затратити праці, щоб виготовити одиницю продукції. Близький до них показник інтенсивності праці, який характеризує затрати праці за одиницю часу.

3. Циклічність економічного розвитку

Функціонування ринкової економіки, як будь-якої економічної системи, не є рівномірним і безперервним. Економічне зростання час від часу чергується з процесами застою та спаду обсягів виробництва, тобто зниженням усієї економічної (ділової) активності. Такі періодичні коливання свідчать про циклічний характер економічного розвитку.

Циклічність – це об'єктивна форма розвитку національної економіки і світового господарства як єдиного цілого.

За змістом циклічність досить багатоструктурна. З точки зору тривалості виокремлюють декілька типів економічних циклів: короткі (два–три роки), середні (близько 10 років) та довгі (40–60 років).

Економічний цикл та його фази. У теорії цикл трактується як період розвитку економіки від початку однієї кризи до наступної. Особливо рельєфно в структурі функціонування і розвитку економіки проявляються середні цикли, які ще називають промисловими. **Економічний цикл (у класичному трактуванні) включає такі фази: кризу, депресію, повзавлення та піднесення, яке знаходить остаточне відображення у новій кризі.** Прояви економічних циклів можна побачити за рядом ознак показників економічної активності, основними з яких є:

- рівень завантаженості виробничих потужностей;
- сукупні обсяги виробництва;
- загальний рівень цін;

- зайнятість населення (безробіття) та рівень його доходів;
- прибутки та курси акцій найбільших корпорацій;
- динаміка попиту на товари тривалого користування;
- інвестиції та контракти на нове будівництво тощо.

Головне значення має фаза кризи, яка починає і завершує цикл. У ній зосереджено основні ознаки й суперечності циклічного процесу відтворення.

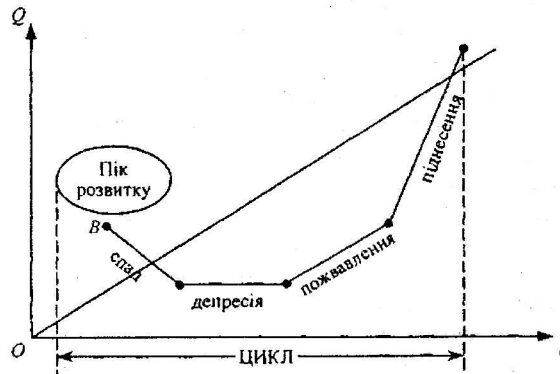
Криза – це різке порушення існуючої економічної рівноваги внаслідок диспропорцій у процесі відтворення, що різко зростають.

Депресія – це фаза циклу, яка виявляється в застої виробництва.

Пожавлення – це фаза відновлення, яка розпочинається з незначного зростання обсягу виробництва (у відповідь на зростання попиту) і помітного скорочення безробіття.

Піднесення (зростання) – це така фаза циклу, коли обсяг виробництва перевищує обсяг попереднього циклу і зростає високими темпами.

Фази економічного циклу

Середні цикли розрізняються за глибиною падіння економіки та за терміном, протягом якого вона повертається в передкризовий стан.

Передумови (причини) циклу. Існують різні погляди щодо появи передумов середніх економічних циклів. Серед них на увагу заслуговують такі:

- циклічні коливання зумовлені специфікою сфери обігу – розбіжністю у часі актів продажу товарів, послуг і оплати за них (проте це лише формальна можливість, а не реальна причина);

- головна причина спаду – це суперечність між суспільним характером виробництва і приватною формою привласнення його результатів (К.Маркс, Ф. Енгельс та їхні послідовники).

- цикл зумовлюється співвідношенням оптимізму і песимізму в економічній діяльності людей (В. Парето, А. Пігу);

- цикл – результат технічних нововведень, що вимагає зростання інвестицій, а останні спричиняють піднесення виробництва (Й. Шумпетер);

- циклічність зумовлюється надлишком заощаджень і нестачею інвестицій у виробництво (Дж. Кейнс);

- причиною циклів є невідповідність між наявним грошовим капіталом і його пропозицією (І. Фішер).

Характерними особливостями *середніх циклів* після Другої світової війни є:

- скорочення їх тривалості, що об'єктивно пов'язано з посиленням динамізму (зменшенням періодів) оновлення основного капіталу в умовах НТР;

- необов'язковість послідовного проходження традиційних фаз циклу, зокрема фази піднесення. Бувають цикли, коли після фази пожавлення без піднесення наступає нова криза;

- зменшення руйнівного характеру криз. Цьому сприяє і досвід державного антициклічного регулювання, нагромаджений країнами з розвинутою ринковою економікою.

Для *коротких циклів* на відміну від циклів середньої тривалості (які відображають спосіб функціонування основного капіталу) *матеріальною основою є процеси, що відбуваються у сфері грошових відносин*. Вони характеризуються особливою інтенсивністю та гостротою і можуть або накладатись на промислові (середні) кризи, або відбуватись за їх відсутності.

Довгі цикли (хвилі). Довгострокові циклічні коливання в економіці вчені-економісти виявили ще в другій половині XIX ст. Одним з перших їх дослідників був англійський економіст У.С. Джевонс. Окремі аспекти довгих циклів, або довгих хвиль, досліджуються вже понад століття багатьма вченими.

Особлива роль у розробці теорії довгих хвиль належить російському вченому М. Д. Кондратьєву. Він ще у 20-х рр. XX ст. опублікував низку аналітичних праць, в яких практично здійснив багатofакторний аналіз економічного розвитку Англії, Франції та США за період 100–150 років. *Теорія довгих хвиль Кондратьєва* мала істотний вплив на подальший розвиток цього напрямку наукового дослідження.

Висхідна фаза довгого циклу – це період довгочасного піднесення науково-технічного та економічного розвитку суспільства, який триває від 20 до 30 років. У даний період не виключені й циклічні економічні кризи, які розвиваються зазвичай на рівні тривалого загального піднесення ринкової кон'юнктури.

Спадна фаза довгого циклу – це період зміни базисних техніко-технологічних засад виробничої системи, який триває 20–25 років. Для нього характерні перебудовчі процеси економічної структури, що адекватні технологічному оновленню. Загальна тенденція економічного зростання може збігатися з контртенденцією у вигляді спадів у межах середніх циклів, зокрема й на висхідному відрізку довгих хвиль. Тенденція до зниження на спадному етапі довгих циклів не виключає піднесення в період середніх циклів.

Економічна наука посилено і не без успіху шукає шляхи і методи нейтралізації негативних наслідків впливу циклічності на соціально-економічний розвиток суспільства.

Контрольні питання

1. Дайте характеристику конкретних форм прояву екстенсивного та інтенсивного типів економічного зростання. Вкажіть принципову різницю між ними.

2. Визначіть, у чому різниця між заощадженнями та інвестиціями і які наслідки вона спричинює.

3. Зробіть теоретичний аналіз: яка тенденція норми нагромадження у різних фазах економічного циклу?

4. Обґрунтуйте суперечливість кризи як фази економічного циклу: визначіть, по-перше, наслідки, які характеризують її руйнівний характер; по-друге, ті, що обумовлюють конструктивну роль в економічному розвитку.

5. Проаналізуйте темпи економічного розвитку України за 90 рр. XX ст. (на основі макроекономічних статистичних даних).

ЕКОНОМІЧНИЙ РІСТ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

Економічний ріст - це кількісні і якісні зміни у виробництві, які виражаються його збільшенням кінцевих результатів.

ВИДИ:

- ◇ екстенсивний ріст досягається за рахунок кількісного збільшення факторів виробництва на попередній технічний, кваліфікаційній основі;
- ◇ інтенсивний ріст досягається за рахунок якісного удосконалення його факторів: засобів виробництва, робочої сили і їх використання.

КРИТЕРІЇ:

- ◇ рівень розвитку продуктивних сил;
- ◇ ступінь розвитку суспільного поділу праці і кооперації;
- ◇ розвиток форм власності;
- ◇ ріст додаткової вартості;
- ◇ розвиток соціальної сфери;
- ◇ ступінь інтеграції та диверсифікації виробництва;
- ◇ стадії економічного розвитку.

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК - якісні зміни структурних факторів виробництва, що забезпечуть ефективне використання виробничих ресурсів.

ДЖЕРЕЛА:

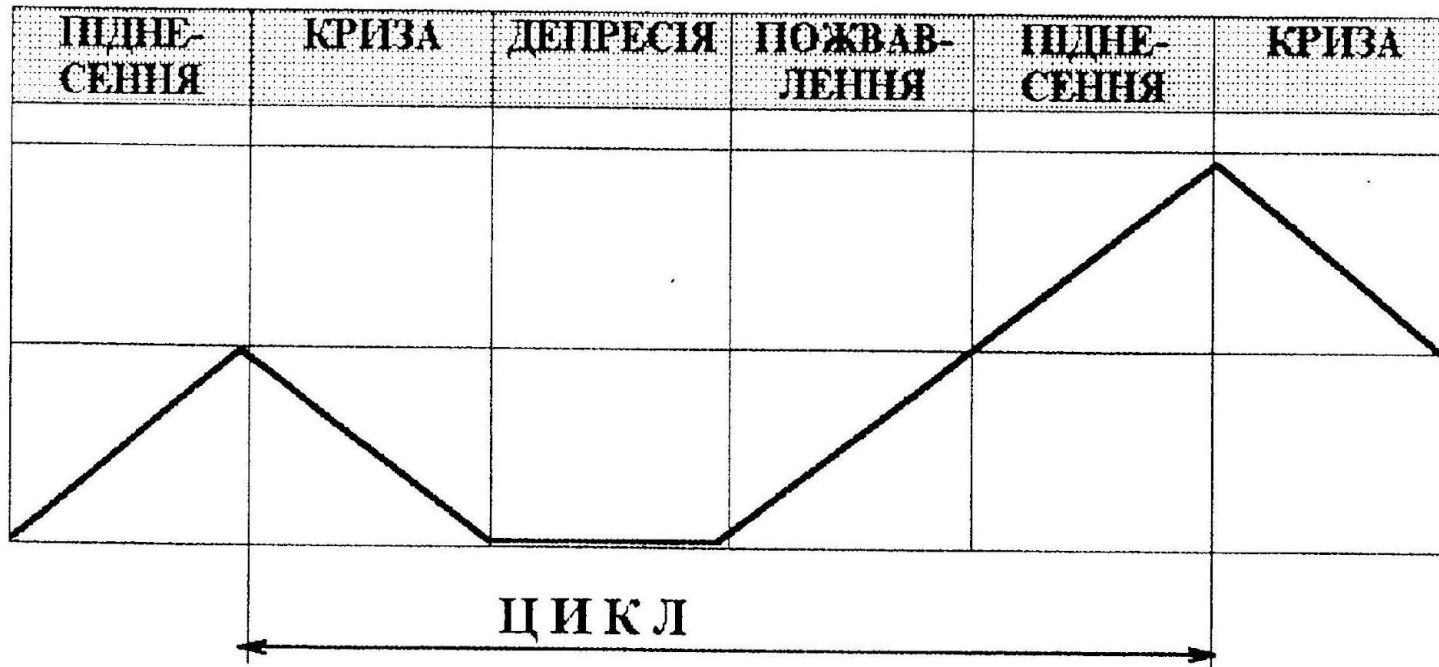
- ◇ внутрішні протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами, виробництвом і споживанням, технікою і технологією, робочою силою і засобами виробництва (працею і капіталом) та ін.

РУШІЙНІ СИЛИ

- ◇ економічні потреби;
- ◇ економічні інтереси, стимули та ін.

ЦИКЛІЧНІСТЬ

ЗАКОНОМІРНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

За період з 1825 року до початку 90-х років нинішнього століття відбулося 22 цикли, кожен з яких має свої особливості.

ЦИКЛІЧНІ КРИЗИ ХХ ст.

Роки падіння кризи	Падіння промислового виробництва		Роки падіння кризи	Падіння промислового виробництва	
	Глибина %	Тривалість міс.		Глибина %	Тривалість міс.
1900-1903	2.0	12	1948-1949	5.8	9
1907-1908	6.4	12	1957-1958	4.1	15
1913-1914	11.5	16	1970-1971	2.6	8
1920-1921	16.4	14	1974-1975	10.7	9
1929-1933	46.0	37	1980-1982	7.2	33
1937-1938	10.8	9	1990-1992	1.9	10